

Позасловникова лексика у творі Дмитра Донцова "Націоналізм"

У статті проаналізовано позасловникову лексику, зафіксовану у творі Дмитра Донцова "Націоналізм". З'ясовано частинимовну й тематичну належність лексикографічно не опрацьованих слів, досліджено їхню семантику, розглянуто сучасні відповідники до окремих одиниць тощо.

Ключові слова: словник, позасловникова лексика, частини мови, лексема, словосполучення.

В статье анализируется внесловарная лексика, зафиксированная в произведении Дмитрия Донцова "Национализм". Выясняется частеречная и тематическая принадлежность лексикографически не разработанных слов, исследуется их семантика, рассматриваются современные аналоги к отдельным единицам и т. п.

Ключевые слова: словарь, внесловарная лексика, части речи, лексема, словосочетание.

The article analyzes the lexis of the work of Dmitry Doncov "Nationalism", which is not in the dictionary. Researched parts of speech, thematic groups of these words, investigated their semantics, the modern equivalents to the individual units, etc.

We noted the words that are not in the main dictionary XX–XXI century (Hrinchenko dictionary, Dictionary of the Ukrainian in 11 and 20 volumes). Most contained in the book of nouns, adjectives and participles, fewer verbs, adverbs small number. This socio-political, philosophical, historical lexis and common words. The book has many individual copyright neologisms and peculiar emotional painted phrases. The perspective of the study is to further elaboration of lexis that is not in the dictionary. Also give recommendations for the introduction of individual words to the Dictionary of Ukrainian in 20 volumes.

Key words: dictionary, lexis, which is not in the dictionary, parts of speech, lexeme, collocation.

В усі часи словники були й залишаються невичерпним джерелом знань про лексичні, граматичні, семантичні, правописні тощо особливості певної мови. Найпопулярнішими лексикографічними працями сьогодення можна, безсумнівно, назвати тлумачні, перекладні, орфографічні словники. Особливої популярності набули багатотисячні

довідники тлумачного типу, які "є неоціненою мовною скарбницею, важливим джерелом мовознавчих досліджень" [1, с. 303]. На основі великих тлумачних, а також частини перекладних словників, реєстри яких поєднують лексику різних часових періодів, можна почерпнути чимало знань про лексико-семантичне багатство мови, розвиток семантичної структури певної лексеми тощо. "Адже великі словники, – зазначає В. А. Широков, – звичайно, є взірцевими лексикографічними об'єктами, створеними значними колективами висококваліфікованих фахівців. Вони ... несуть велику кількість явно і неявно виражених рефлексій з тією чи іншою епохою, у них "вкарбовано" історичну пам'ять народу та його мовну свідомість" [4, с. 5].

Зрозуміло, що й найповніший словник не в змозі охопити всіх слів, що функціонують у мові. Особливо це стосується давніших паперових лексикографічних праць, на укладання яких словникарі витрачали десятки років і мали досить обмежену джерельну базу для формування реєстру. Таким чином, у художніх, публіцистичних та інших текстах можемо знайти чимало не зафіксованих словниками слів, які потребують опису й пояснення, а з часом, можливо, навіть лексикографічного опрацювання, адже "кожна лексема, не зафіксована словниками, залишається і поза лінгвістичним інформаційним простором. Лінгвальні особливості таких лексем (формальна структура, семантика, сполучуваність, часова глибина і часова маркованість) не можуть бути використані в дослідницьких процедурах української мови чи в ширших славістичних студіях через їхню неусвідомленість, недоступність дослідникам" [2, с. 248].

Позасловникові лексеми привертали й привертають увагу багатьох учених. Зокрема, такі слова досліджували С. І. Головащук (у творах О. Гончара), Г. М. Віняр (у прозі Є. Гуцала), Н. Г. Сушко (у творах Є. Дударя) та ін. Багато слів, не опрацьованих лексикографами, містять і праці відомого українського літературного критика, публіциста, філософа, політичного діяча Дмитра Івановича Донцова. Зокрема, однією з праць автора, яка заслуговує на увагу, є досить популярна сьогодні книга "Націоналізм", що пережила вже не одне перевидання.

Отже, *мета* дослідження – виявити й з'ясувати характерні особливості лексики, не зафіксованої найповнішими словниками ХХ–ХХІ ст. (Словником Бориса Грінченка, Словником української мови в 11 томах і Словником української мови у 20 томах), у творі Дмитра Донцова "Націоналізм". Наголосимо, що незначні орфографічні відмінності до уваги не беремо, а тому такі слова (їх невелика кількість) подаємо відповідно до чинного правопису. Зрозуміло також, що

лексеми на кшталт *ідеологія, інтелект, инший, соціалізм*, які не відповідають сучасним нормам написання, у статті не розглядатимемо.

Таким чином, основні завдання розвідки полягають у тому, щоб з'ясувати: 1) частиномовну й тематичну належність позасловникової лексики, що міститься в зазначеному джерелі; 2) значення окремих (невдомих або не зовсім зрозумілих) слів.

Якщо говорити про частиномовні особливості позасловникової лексики, то найбільше в праці нараховується іменників (близько 200), прикметників та дієприкметників (майже 160), менше дієслів (41 слово) і незначна кількість прислівників (12 одиниць). Також можна виділити окремо понад двадцять своєрідних словосполучень.

Оскільки аналізована праця Дмитра Донцова є ідеологічним, філософським, суспільно-політичним трактатом, відповідно й значна частина лексики, зокрема й не зафіксованої лексикографічними джерелами, належить до філософії, історії, суспільно-політичної сфери. У складі іменників можна виокремити, наприклад, такі одиниці:

1) найменування осіб, а також історичних періодів, течій, груп і т. ін., що утворені від власних назв (переважно імен, прізвищ відомих діячів): *богданівці* [3, с. 41] (прибічники Богдана Хмельницького), *болоховець (болоховці)* [3, с. 41] (прибічники татар), *болоховщина* [3, с. 42], *буддаїзм* [3, с. 136] (у сучасних словниках – буддизм), *винниченківщина* [3, с. 116] (пропагування ідей Володимира Винниченка), *довбушівство* [3, с. 139] (назва пов'язана з ім'ям Олекси Довбуша), *драгоманівщина* [3, с. 71] (підтримування поглядів, ідей Михайла Драгоманова), *костомарівщина* (назва походить від прізвища Миколи Костомарова) [3, с. 116], *маццінізм* [3, с. 187] (термін пов'язаний з ім'ям Джузеппе Мацціні (Мадзіні));

2) найменування певних напрямків, течій та осіб, які до них належали: *антитеологіст* [3, с. 182], *антитрадиціоналізм* [3, с. 73], *неомонархізм* [3, с. 4], *свараїст* [3, с. 147];

3) назви осіб і понять, що позначають любов або ненависть, страх до кого-, чого-небудь. Це слова з досить поширеними сьогодні складниками -філ, -фоб: *демофіл* [3, с. 138], *патріофоб* [3, с. 44], *царофільство* [3, с. 113];

4) складні слова – оказіональні назви з емоційним забарвленням: *народ-володар* [3, с. 232], *народи-нації* [3, с. 4], *народи-провінції* [3, с. 4], *нації-пани* [3, с. 196], *нації-плебеї* [3, с. 196], *нація-провінція* [3, с. 254], *націонал-"кастрати"* [3, с. 192], *світогляд-в'язниця* [3, с. 158];

5) найменування, пов'язані з радянськими реаліями, російським або польським впливом: *радянство* [3, с. 88], *радянці* [3, с. 88], *російщина* [3, с. 226], *польщина* [3, с. 226];

б) абстрактні іменники, частина з яких (залежно від контексту) може виступати в ролі загальноновживаної лексики: *беззасадність* [3, с. 162], *анархістичність* [3, с. 69], *власновладність* [3, с. 243], *власновладство* [3, с. 243], *неприєднаність* [3, с. 89] тощо.

Щодо позасловникової прикметникової й дієприкметникової суспільно-політичної (історичної, філософської) лексики, то в тексті твору зафіксовано чимало складних слів, зокрема й індивідуально-авторських новотворів (*високополітичний* [3, с. 238], *державно-історичний* [3, с. 153], *державноправний* [3, с. 12], *драгоманівсько-грушевсько-соціалістично-хліборобський* [3, с. 62], *дрібноміщанський* [3, с. 31], *класово-економічний* [3, с. 243], *російсько-драгоманівський* [3, с. 132], *українсько-більшевицький* [3, с. 238], *хуторянсько-універсальний* [3, с. 197]. Є також значна частина простих слів, переважно префіксованих (*активістичний* [3, с. 153] (стос. до активізму), *араціональний* [3, с. 29], *буддаїстичний* [3, с. 138] (буддистський), *зоциденталізований* [3, с. 220] (від "оциденталізм"), *надгуртовий* [3, с. 184], *надорганічний* [3, с. 164, 176], *пацифістичний* [3, с. 218] (пацифістський), *підгуртовий* [3, с. 184], *піднаціональний* [3, с. 184], *протинезалежницький* [3, с. 56], *супраіндивідуальний* [3, с. 180], *фашистівський* [3, с. 212] (фашистський) тощо).

Дієслівна лексика, що належить до вказаних вище царин, не відзначається різноманітністю. Це поодинокі слова: *вилегітимувати* [3, с. 21], *зінтернаціоналізувати* [3, с. 206], *скапітулювати* [3, с. 201].

Зрозуміло, що галузевою лексикографічно не опрацьованою лексикою твір не обмежується, він містить також значну частину загальноновживаних слів. У складі іменників можна виокремити такі групи:

1) відприкметникові й відзайменникові абстрактні поняття на -ість: *авантюричність* [3, с. 255] (авантюриність), *безінтересовність* [3, с. 180], *безсенсовність* [3, с. 12], *безформність* [3, с. 30] (безформність), *виявовилість* [3, с. 193] (від слова "яловий"), *всеобіймаючість* [3, с. 232], *заборчість* [3, с. 144] (агресивність), *наськість* [3, с. 227] (від слова "наш"), *нестійність* [3, с. 72] (нестійкість), *очайдушність* [3, с. 154] (відчайдушність), *потульність* [3, с. 69] (від "потульний" – діал.), *припадковість* [3, с. 180] (випадковість), *розпорядимість* [3, с. 190], *розумовість* [3, с. 75] (від "розумовий"), *скрайність* [3, с. 74] (від "скрайній" (крайній)), *тожсамість* (тотожність) [3, с. 26];

2) віддієслівні іменники на -нн (-анн-, -енн- і под.), -тт-: *вискарження* [3, с. 127], *виступлення* [3, с. 168], *заїстніння* [3, с. 160] (початок існування), *злагіднення* [3, с. 192], *змертвечіння* [3, с. 220], *зрізничкування* [3, с. 19] (поділ), *зударення* [3, с. 119], *накинення* [3, с. 174], *напняття* [3, с. 33, 130, 154], *наступлення* [3, с. 162], *пере-*

цінення [3, с. 152], підчинення [3, с. 76], поведіння [3, с. 164] (поведінка), подвигнення [3, с. 84], получення [3, с. 7], привидження [3, с. 33], привлащення [3, с. 168] (привласнення), спвіділаня [3, с. 22] (співпраця), спотужнення [3, с. 128], схирлявіння [3, с. 128] (очевидно, від "схирлявіти" – захиріти), уєдностайнення [3, с. 19] (об'єднання; від "одностайний"), управнення [3, с. 76], утожсамлення [3, с. 110] (ототожнення);

3) найменування осіб: дводушник [3, с. 151], діловець (діловці) [3, с. 104], здобувець [3, с. 125], наганяч [3, с. 137], осібняк [3, с. 173] (окрема людина), погірдник [3, с. 194] (гордий, гордій, гордівник), рефрактер [3, с. 146] (слово зафіксоване в "Историческом словаре галлицизмов русского языка" (2010), де подано два його значення: упертий, непокірний; той, хто ухиляється від військового обов'язку), світобувалець (світобувальці) [3, с. 34], убийця [3, с. 193], уживач [3, с. 241] (споживач), ширитель (ширителі) [3, с. 34].

Чимало в творі нараховується й прикметникової та дієприкметникової позасловникової загальноновживаної лексики. Щодо прикметників – то це переважно префіксальні утворення (безінтересовний [3, с. 180], безуслівний [3, с. 90, 120, 232] (рус. "безусловный"), безформенний [3, с. 30], найживотніший (найживотніші інтереси) [3, с. 58], наймаркантніший [3, с. 193], найскрайніший [3, с. 230], невідкличний [3, с. 192], немногий [3, с. 154], намацальний [3, с. 105, 181], (від "намацати"; те, що можна намацати), ненамацальний [3, с. 181], ненарушальний [3, с. 17], нетикальний [3, с. 166, 232] (недоторканний), поверховний [3, с. 111], полудушний [3, с. 151]). Доречно зазначити, що слова з префіксом най- можна назвати умовно позасловниковими, оскільки прикметники найвищого ступеня нормального творення до реєстру тлумачних словників не входять.

Крім зазначеної лексики, зафіксовано частину складних одиниць (утворених від двох основ, а також на основі суфіксації від відповідних іменників) (власновільний [3, с. 253], всесвітянський [3, с. 243], гречкосійський [3, с. 241], звукопірний [3, с. 119], кождохасовий [3, с. 73, 181], меншвартний [3, с. 134], міродатний [3, с. 48, 216], простацько-банальний [3, с. 40], рожевоквітний [3, с. 144], рожевосайний [3, с. 132], сентиментально-солодкавий [3, с. 88], слезаво-людяний [3, с. 217], сонячно-кларнетний [3, с. 221], спонтанно-творчий [3, с. 8], тіснозорий [3, с. 38], яблуновоцвітний [3, с. 119]). Містить текст твору й порівняно невелику кількість простих суфіксальних дериватів (драстичний [3, с. 212] (дразливий), елегантський [3, с. 50], євнухський [3, с. 205], інтелектуалістичний [3, с. 6, 77], кастратний [3, с. 165], конкуренційний [3, с. 199], слизнякуватий [3, с. 95, 128]).

Серед дієприкметників переважають пасивні (*виколюєний* [3, с. 135], *виложений* [3, с. 215], *гонений* [3, с. 211], *забруканий* [3, с. 7] (забруднений), *загалюканий* [3, с. 135] (від "галюкати" – кричати на когось), *зрізничкований* [3, с. 214] (поділений), *неугнутий* [3, с. 222], *неткнутий* [3, с. 3], *обезмозглений* [3, с. 4], *окружений* [3, с. 242], *передавлений* [3, с. 27], *предистинований* ("Ідея української суверенності ... шкідлива для "загалу українського племені", яке "предистиноване до симбіоза..." [3, с. 64]; точне значення важко встановити), *привлащений* [3, с. 215, 228], *розлюзнений* ("Його нація – се було розлюзнене товариство..., "вільна спілка"..." [3, с. 112]; про щось таке, у якому немає єдності), *сплагійований* [3, с. 209], *справований* [3, с. 215] (від "справувати" (заст.) – спрямувати), *спростачений* [3, с. 140], *стортурований* [3, с. 145], *схоплений* [3, с. 219], *управнений* [3, с. 207], *услуханий* [3, с. 14]). Трохи менше нараховується активних дієприкметників, переважна частина з яких має суфікси -уч (-юч-), що на сучасному етапі обмежуються у вжитку (*вдаряючий* [3, с. 26], *всеодушевлюючий* [3, с. 220], *загальнообов'язуючий* [3, с. 23], *зворушуючий* [3, с. 165], *недошлий* [3, с. 150] (недозрілий), *перемінаючий* [3, с. 181, 223], *під'южуючий* [3, с. 175], *підлягаючий* [3, с. 163], *порушаючий* [3, с. 159, 189], *порядкуючий* [3, с. 213], *потакуючий* [3, с. 119], *рішаючий* [3, с. 22], *розумуючий* [3, с. 142], *схибляючий* [3, с. 99], *схудобілий* [3, с. 210]).

На відміну від лексики попередньої групи, загальноновживана позасловникова лексика у творі Дмитра Донцова містить чимало дієслів (переважно префіксованих), частина з яких у сучасній українській мові має інші суфікси: *відівчити* [3, с. 10], *встримувати* (*встримати*) [3, с. 144], *втручуватися* [3, с. 18], *ухоронити* [3, с. 243] (уберегти), *довліти* [3, с. 73] (годити, задовольняти), *долучувати* [3, с. 200], *заперестати* [3, с. 12] (припинити), *звістувати* [3, с. 228], *злагіднити* [3,], *накидувати* [3, с. 110], *обезвартнити* [3, с. 191], *ознаймувати* [3, с. 181], *опростачити* [3, с. 86], *осущатися* [3, с. 105] (здійснюватися), *отвирати* [3, с. 3] (відкривати), *п'ятнуватися* [3, с. 86, 225] (плямуватися), *паношитися* [3, с. 243] (панувати; про доктрини), *позістати* [3, с. 207, 224] (зостатися, позоставатися), *приготовлюватися* [3, с. 120], *ставлятися* [3, с. 29], *суґерувати* [3, с. 127] (навіювати, прищеплювати), *узмістовнювати* [3, с. 187]. Варто зазначити, що до складу дієслівної лексики зараховано й дієприслівники, аналогічно до того, як це зроблено в тлумачних словниках.

У тексті є також незначна кількість загальноновживаних прислівників: *доривочно* [3, с. 5] (уривчасто), *драстично* [3, с. 249] (гостро,

дразливо), *крайно* [3, с. 93] (від "крайній"), *менше більше* (більш-менш) [3, с. 13, 80], *умлівіч* [3, с. 8, 95] (умить), *як не мога* [3, с. 43] (якогога).

Крім описаних слів, у творі зафіксовано своєрідні емоційно забарвлені словосполучення: *большевицький папа* [3, с. 238], *вегетаріанська філософія* [3, с. 71], *загумінковий пастор* [3, с. 238], *імпотентний лібералізм* [3, с. 81], *інтернаціоналістичні "кастрати"* [3, с. 206], *маніловське українофільство* [3, с. 152], *плитке і ялове національне почуття* [3, с. 114], *політичний євнух* [3, с. 84], *політичні вегетаріанці* [3, с. 83], *помадкові провансальські ідеї* [3, с. 88], *сонячні кларнетівці* [3, с. 125] (словосполучення утворене від назви збірки віршів Павла Тичини "Сонячні кларнети"), *"прекрасні конвульсії"* [3, с. 254], *пласка душа* [3, с. 83], *повитуха нових ідей* [3, с. 213] тощо.

Отже, як бачимо з дослідження, твір Дмитра Донцова "Націоналізм" містить значну кількість позасловникової загальноновживаної й галузевої лексики, частина якої сьогодні має інші відповідники, певна кількість слів узагалі вийшла з ужитку, частина одиниць є авторськими оказіоналізмами, але трапляються слова, що досить активно вживаються й на сучасному етапі, проте поки що не зафіксовані великими тлумачними словниками. Перспектива подальшого дослідження текстів Дмитра Донцова передбачає: а) виявити широко вживані слова, які опинилися поза реєстрами тлумачних словників; б) надати рекомендації щодо введення таких одиниць до Словника української мови у 20 томах.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 386 с.
2. Гриценко П. Ю. "Слово поза словником": реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 238–249.
3. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Л. : Нове життя, 1926. – 271 с.
4. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / В. А. Широков. – К. : Наукова думка, 2011. – 352 с.